

SZELLEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i:
BARTÓK GYÖRGY

2

REÖK IVAN: Az élőlények tájékozódása.
BARTÓK GYÖRGY: Faj. Nép. Nemzet.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

SZELLEM ÉS ÉLET

SZERKESZTŐSÉGE: SZEGED, I. FILOZÓFIAI INTÉZET

BARTÓK GYÖRGY KEZÉHEZ BAROSS-UTCA 2.

FELELŐS KIADÓ: BARTÓK GYÖRGY

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DIJ:

EGY ÉVRE 8 P. EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 P

FŐBIZOMÁNYOS: STUDIUM-KÖNYVKERESKEDÉS

BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-U, 8.

E FÜZET MUNKATÁRSA

REÖK IVÁN: Budapest, IV. Ferenc József rkp. 26.

BARTÓK GYÖRGY: Szeged, Deák Ferenc-u. 22.

A CIMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

IV. ÉVFOLYAM 1940. 2. SZÁM.

SZEGED. 1940. JUNIUS

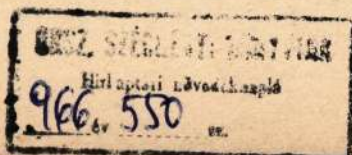
Az élőlények tájékozódása.

Az élőlénynek, ha nem akar nyomorultul elpusztulni, születése pillanatától fogva tájékozódnia kell környezetében. Emberre, állatra egyformán érvényes törvény ez, végrehajtása azonban annyira különböző módon történik, hogy ez már magában véve is elegendő lehetne az emberi és állati létezés elvi megkülönböztetésére.

Az az állítás, hogy az ember öntudatosan, az állat viszont ösztönösen tájékozódik, még bonyolultabbá teszi a megoldandó feladatot, mert a környezet, szóval a valóság mivoltának és megismerésének problémája mellé, mint harmadikat: felsorakoztatja a tudásnak, az ismeretek természetének sokat vitatott kérdését is. A tapasztalással megszerzett ismeret, mely az öntudatos tájékozódás előfeltétele posteriorikus, az ösztönös tájékozódás, viszont csak veleszületett, tehát apriorisztikus ismeretek alapján lehetséges.

A természetes környezet megismerése, a benne való tájékozódás magától értetődő ténye már pusztán felemlítésével három komoly és véglegesen még mindig meg nem oldott kérdést szögez a gondolkodó ember mellé. Először: mi a környezet? Ez maga-é a valóság a maga mivoltában, de ha nem, akkor ki hogyan és miért szakítja ki a valóság teljességéből? Másodszor: hogy jön létre és honnan származik a tapasztalati és a veleszületett ismeret? Végül: mi az emberre jellemző öntudatos, az állatra jellemző ösztönös viselkedés és meg lehet-é különböztetni általuk az embert az állattól?

I. Az élőlények természetes környezetét csak úgy ismerhetjük meg, ha saját szempontjainkat feladva, azt kutatjuk, hogy az illető organizmus a valóság mely részeire, illetve jelenségeire reagál és milyen változásokat tud abban előidézni. *Uexküll* (1. jegyzet) behatóan tanulmányozva a kérdést, a valóságnak és az állati organizmusra jellemző felépítési tervnek egybevetésével oldja meg a problémát. Minden élőlény annyit foghat fel a mindenségéből, amennyi abból érzékszerveire hat és annyit vehet környezetéből birtokába, amennyire végrehajtó apparátusainak segítségével hatni tud. »Minden egyes állatnak egy saját külön világa van tehát és ez annál jobban különbözik a mienktől, minél távolabb áll az illető állat szervezete a mienktől. A magasabbrendű rovarok olyan világban élnek, mely a mi világunkhoz még némi-

képen hasonlít: a bokrok, fák, vízfelületek az ő világukban is számottevő faktorok. De az alacsonyabbrendű rovaroknál és rákoknál már jelentősen megváltozik a világ képe: a háttér konturjai és színei már teljesen eltűnnek és csupán csak a megvilágított felületek nagysága nyújthat tájékozást nekik... Néhány rákot már úgy látszik, nem is formák, hanem csupán színek vesznek körül...» — Sorozatos vizsgálatok és kísérletek alapján már abban is bizonyosak vagyunk, hogy »...minél egyszerűbb egy organizmus felépítése, annál egyszerűbben néz ki világa is. Az állat külvilágát környezetének csupán csak az a része alkotja, amely az organizmus szubsztanciájára befolyást gyakorolhat, az organizmus felépítésének egyszerűsödésével pedig egyszerűsödik és megkevesbedik ingerelhető szubsztanciája.» (2.)

Mivel a fenti idézetek elismert szaktudós tollából származnak, minden boncolgatás helyett azonnal tényeknek elfogadva, építhetünk rájuk. Következményeiket latolgatva, két dolog tűnik fel: minden élőlény fejlettségi fokának megfelelő világban éli le életét és hogy ebből a szempontból nézve az egyed számára szükségképpen két valóságnak kell léteznie. A »számára létező« és a valóban létező valóságnak. Ez abból is kitűnik, — tovább idézve *Uexküll* szavait, hogy »...míg az állatok külvilága — a megfigyelt organizmusnak megfelelően — megváltozik, addig a tulajdonképpeni környezet lényegében változatlan marad, mivel ez a megfigyelőnek és nem a tanulmányozottnak a világa.» (2.)

Kétségtelen tehát, hogy az élőlény tájékozódása, világmegismerése nem az igazán létező mindenségre vonatkozik, hanem a teljes valóságnak csupán csak arra a parányi kivágására, mely testének felépítettségének megfelelően, hatni képes rá.

Ezeket a köztudomású tényeket még néhány biológiai megállapítással kell kiegészíteni. Először is a felvevő és végrehajtó apparatus nemcsak egymásnak, hanem az élőlény szellemi fejlettségi fokának is megfelel. A magatartástan számos kísérlete bizonyította be, hogy azokat az ingereket, amelyeket az organizmus fel tud fogni, meg is érti, a megértett benyomásokra individuális állásfoglalást alakít ki és állásfoglalásait végrehajtó apparatusainak igénybevételével hajtja végre. Ha most ezt a környezetet adáquat voltával egészítjük ki, kétségtelenné válik az organikus élet vezetettsége és irányítottsága. Mint a kis diáké, aki felfogó képességének megfelelő tankönyveket, kézügyességének megfelelő író és rajzszereket kap és mindenestől egy olyan milióbe helyeztetik belé, mely testi-lelki kibontakozásának ideálisan megfelel. Könyvtárakat töltenek ma már meg azok a biológiai kísérletek és megfigyelések, melyek az élőlények magatartásának, környezetükbe való beilleszkedésüknek, világmegismerésüknek, szinte minden egyes részletét megvilágítják. A felsorakoztatott tények egyetlen módon magyarázhatók meg: a modern biológiának napjainkban kialakuló organizmikus felfogásával. (3.) Minden élőlény egy

szellemi természetű faktornak és a fizikó-kémiai törvényszerűségekkel jellemezhető anyagi testnek szintézise. Bár majdnem mindegyik kutató más néven nevezi ezt az immanens szellemi faktort, (4.) abban azonban mind megegyeznek, hogy pontosan és határozottan megkülönböztetik az élőlény »én»-jétől, egyéni lélekétől. A vitalista és neovitalista iskola felfogását abban foglalja össze *Driesch*, hogy az immanens faktor primaer, tehát nem tapasztalással megszerzett tudásával, és a fizikai világmindenség anyagait és erőit felhasználni tudó potenciáival és célszerű (finalisztikus-teleologikus) tevékenységével építi fel az élőlény testét és teremti meg individuális lelkét. (5.)

Az immanens faktor célszerű tevékenysége (6.) és primaer tudása (7.) nem teoretikus következtetés, nem elméleti feltevés, hanem nagyszámú kísérlettel beigazolt tény. A kísérleti fejlődés-tan kiegészítette és újabb szempontokból világította meg a kifejlődött organizmusokon végzett véres és vértelen kísérletek tanúságait. Mert amikor a kutatók megváltóztatták az embrionális fejlődés normális feltéleit, nem az élőlény »én»-jét, individuális mivoltát hozták új és a normálistól eltérő viszonyok közzé, hanem az immanens faktort, aki a pete »harmóniás aequipotenciális rendszeréből», szóval a szerkezet nélküli csiraanyagból építette fel azt az élőlényt, aki csak születése után kezd el individuum lenni!

A petében hiányokat idéztek elő, egyes peterészeket előltek, hogy a következményes kiesési tüneteket vizsgálhassák. Torzfejlődéseket hoztak létre, egyes peterészeket izoláltak, másokat megjelöltek, hogy további kialakulásukat megfigyelhessék. A petén belül egyes peterészeket áthelyeztek, egymással felcserélték, különböző peték részeit cserélték ki egymással, sőt több petét, peterészt, vagy szervtelepet is egybeolvasztottak, hogy a természetes rendszert teljesen felforgatva, az egyes részek kölcsönhatásait s az önszabályozási képességeket és lehetőségeiket megismerhessék és így fogalmat alkossanak az immanens faktor primaer tudásáról és finalisztikus tevékenységéről. (8.)

Az élőlények testének felépítése, érzékszerveik s végrehajtóapparátusaik kialakítása, elemi életfolyamataik (asszimiláció-disszimiláció, reflexek, stb.) fenntartása és lebonyolítása csupán-csak egyes fázisai annak a hatalmas és minden részletében áttekinthetetlen célszerű és tervszerű tevékenységnek, mely az élőlényeknek immanens faktoruk által történő éltetése és eszméltetése. A legjellemzőbb kifejezést erre eddig talán *Driesch* használta, amikor azt mondta: »az a személyfeletti hatalom, aki az életet fenntartja, azt akarja, hogy az élőlények öntudata mind világosabb fokra jusson.» (9.)

Ez a céltudatos tevékenység az, amely a valóság teljességéből kiszakítja a természetes környezetnek elnevezett kis részt és mint az illető organizmus szellemi fejlettségi fokának megfelelő tan-

anyagot tárja az individuum elé. Az egyed csak annyit ismerhet meg a mindenségből, amennyit a felépítési terv szerint felépített érzékszervei felfoghatnak és a valóságnak csupán csak abban a kis részében tevékenykedhet, melyet testének felépítése (v. ö. a dzsungelben élő ragadozót és a néhány vízcseppben megélő protozont) végtagjainak szerkezete stb. kijelölnek. Ezt még azzal kell kiegészítenünk, hogy az érzékszerv és a végrehajtó apparátus »között» van az egyéni lélek és ez a három együtt, egymással képezi az élőlény individuális biológiai egységét. Mert az egyéni lélek szellemi ereje, szóval az önmagára eszmélő »én» eszmélete adáquat a rá háramló feladatokkal és lehetőségekkel. Az élőlény testi-lelki individualitása és a »számára» létező világ, az a csodálatos én-központú mindenség, mely minden organizmus számára külön teremtetik meg és tartatik fenn.

Mindazonáltal az organizmikus élet vezetettsége és irányíthatósága távolról sem merül ki a lelki fejlődésnek pontosan kijelölt és minden egyes fejlődési fokozat számára külön-külön megszabott terv keretei közé illesztettséggel. Mert ha az immanens faktor csupán csak a szellemi kibontakozás lehetővé tevésének és kikényszerítésének szentelne figyelmet: megsokasodnának a veszélyek az egyének felett. Ennek belátása kedvéért gondoljunk csak arra, hogy bár az egyed a »felépítési terv» szerinti világot ismeri meg és magatartását csak a »számára létező» világból fakadó tapasztalatai irányítják, addig rá a valóságban létező világ hat. Azt is mondhatnánk, hogy míg az egyén egy nem létező álmovilág ködképeihez alkalmazkodva akar élni, addig őrá a valóság olyan brutális tényei hatnak, melyről neki még sejtelme sem lehet. Kétségtelen, hogyha nem létezne más, mint az »én» és a fölöle független valóság és az »én» szervi alkatánál fogva a valóságot a maga mivoltában képtelen lenne megismerni (mint ahogy nem is képes) és a maga megteremtette álmovilág szerint élné életét: az elképzelt világkép és valóságos világ összeütközése nem várhatna soká magára, hogy azután az elpusztult egyéni életet az összeütközés romjai temessék be.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk azokat az elméleti megfontolásokat és kísérleti bizonyítékokat, melyek segítségével a modern biológia organizmikus felfogása alakított ki és amellyel az immanens faktor és az »én» egymáshoz való viszonyát tisztázták, ennek az egyetlen ténynek az alapján fel lehet, sőt fel kell venni a minden élőlényben tevékeny, primaer tudással rendelkező szellemi természetű faktort. Mert ha minden élőlény a számára teljesen felfoghatatlan és megismerhetetlen világban élve, olyan képet tud magának alkotni, amely szerint élhet és tájékozódhat és az így kialakított magatartása harmóniában van a valóságos világ hatékony, de számára örökre megismerhetetlen tényeivel, akkor ez csak az által lehetséges, hogy megismerését,

tevékenységét, szóval egész életét egy olyan faktor irányítja, aki a teljes valóságot a maga mivoltában ismeri.

Mindezek belátásával pedig egészen bizonyos, hogy a modern biológia *Kant*-hoz kanyarodik vissza. Mert ő jelentette ki először, hogy az a tény, mely szerint: »... egyetemes természeti törvények apriori ismerhetők meg, önmagától vezet el ahhoz a tételhez, hogy a természet legfőbb törvényhozójának bennünk, (illetve az összes élőlényekben) kell rejlenie s hogy egyetemes törvényeit nem a természetben tapasztalat útján, hanem megfordítva a természetet, egyetemes törvényszerűségét tekintve, csak a tapasztalat lehetőségének érzékiségünkben s értelmünkben rejlő föltételeinkben kell keresnünk.» — Az élőlény azért ismeri meg a »számára létező» valóságot, mert az egész megismerés a szellemi élet »...eredeti törvényein alapszik, ennél fogva eleinte sajátágosnak hangzik ugyan, — emeli ki nyomatékosan *Kant*, — de azért nem kevésbé bizonyos, ha mondom: az értelem (a priori) nem meríti törvényeit a természetből, hanem szabja neki.» (10.)

Minden élőlény önmagában hordozza tehát saját külön világának teremtőjét és törvényhozóját, aki azt fejlettségi fokának megfelelően az egész mindenségből, a maga mivoltában létező valóságból választotta ki és határolta körül.

II. Második problémánk megoldásához foghatunk hozzá. Bebizonyosodott, hogy minden élőlény kétféle ismeretet hordoz immanens szellemi faktorát és egyéni lelkét együttesen magába záró szellemi mivoltában, amit az egyszerűség kedvéért a követekzőkben »entelechianak» fogok nevezni. Így kell eljárni, mert a tudás, az ismeret szellemi valóság ugyan, és így a tér dimenzióival, az anyag kategóriáival kifejezhetetlen, de a tájékozódás kedvéért mégis igénybe kell vennünk valamiféle szimbólikus kifejezést.

Szóval az organizmust az anyagi test és a szellemi entelechia szintézisének kell tartanunk. Rögtön le kell szögeznünk azonban, hogy a két komponens nem egyszerű, hanem összetett valóság. A test az élőlény fejlettségi fokának megfelelő felvevő készülékeivel és végrehajtó apparátusaival ugyan az individuum szolgálatában áll, de mégis magába zárja a csíraplazmát, mely több százmillió éves múltat tekint vissza és az egyéni élettől függetlenül az élet folytatatlágosságának anyagi szubsztrátumát képezi. Ugyanígy a szellemi komponens is, melyre az entelechia kifejezést alkalmazom. (11.) Ez tartalmazza az egyéni lelket, az individuális élet tartama alatt összegyűjtött ismeretek tárházát a benne önmagára eszmélő »én»-nel és a testet-lelket megteremtő, éltető és eszmél-tető szellemi faktort.

Minden élőlény kétféle: veleszületett és megszerzett tudással »rendelkezik». Ezt a rendelkezést persze nagy körültkintéssel

kell használnunk. Arról van ugyanis szó, hogy az élet fenntartása (metabolizmus, reflexek, stb.) az elemi életfolyamatok és tevékenységek, a sebgyógyulás, stb. minden élőlényben, növényben, emberben és állatban egységes módszerek, azonos elvek és primaer tudás igénybevételével zajlanak le. Az »én» viszont tapasztalati tudására támaszkodva alakítja ki kísérletezés és próbálkozás, a saját kárán való okulás árán (trial and error, *Jenning*) egyéni állásfoglalásait s a rá jellemző individuális magatartást.

Ezek a biológiai és pszichológiai megállapítások ismét régi filozófiai rendszerekhez vezetnek vissza. *Schopenhauer* az ősidők óta (filozófiailag és nem vallásilag!) egységesnek és homogénnek tartott lelket heterogén alkotó elemeire bontotta szét. Nézete szerint az örök és elpusztíthatatlan életprincípium nem a lélek, hanem a lélek magva, »radikálja». Ennek következtében az, amit a közfelfogás léleknek nevez, nem egyszerű, hanem összetett és egy minden élőlényben közös valamiből és a vele kapcsolatos »intellektusból» áll. Ez az intellektus a másodlagos, a »posterius», míg a lélek magva a primaer és az egész organizmus előidézője, szóval »priusa». Ezt a semmi másra vissza nem vezethető elsődleges ősválóságot nevezi »akarat»-nak. Mindazonáltal óvakodnunk kell attól, hogy ezt a fogalmat, ezt a szót köznapri értelmében fogjuk fel. Aki el tud mélyedni a nagy gondolkodó életművében, az hamarosan belátja, hogy ez a kifejezés inkább szimbólum, mint elhatárolt, körülírt és szokványos jelentésű kifejezés. *Burdach* munkájával kapcsolatban maga *Schopenhauer* is kiemeli ezt, kimutatva, hogy az »akarat» és »önszeretet» különböző szavakkal bár, de ugyanazt a valóságot jelenti, mert mi egyéb az önszeretet, mint az élet igénylése, akarása? (12.) Másutt pedig mint »életerőt» emlegeti és az ősrégi fiziológiai szak-kifejezésekkel: a reprodukálóképességgel, irritabilitással és szenzibilitással hozza közös nevezőre.

Az »akaratnak», szóval az immanens faktornak, mint ismeretlennek tanulmányozása *Schopenhauer* szerint is ott eszközölhető a legkielégítőbben, ahol mint éltető, az elemi és általános életjelenségeket produkálja. A test harmónikus és célszerű felépítésével, valamint tökéletes működtetésével éri el végcélját: az illető élőlény életét. És ebben az öncélú életben: »... semmi haszontalan, semmi felesleges, semmi hiány, semmi célszerűtlen, semmi nyomorúságos és tökéletlen fel nem lelhető, ellenkezőleg, megvan minden, ami szükséges, pontosan annyi, amennyi kell és semmivel sem több. Mert itt egy a mester, egy a mű és egy az anyag. Ezáltal válik minden organizmus befejezett, utólérhetetlenül tökéletes műremekké. Az akarat (az immanens faktor) nem kezdte el a szándékkal, nem ismerte fel azután a célt, nem kereste ki a megfelelő eszközöket, hogy velük dolgozza meg az anyagot, itt az ő akarata közvetlenül egybeesik a céllal és a meg-

valósulással, nincs is szüksége külső segédeszközökre: akarat, cselekvés, siker egy és ugyanazon valóság tehát. Ezért tűnik csodálatosnak minden organizmus és ezért nem hasonlítható semmiféle olyan emberi alkotáshoz, melyet a felismerés pislogó felhomályában eszünkbe juttatunk össze.» (13.) A gondolatok megegyeznek és csak a szavak különböznek, tehát, mikor *Driesch, Haldane, Huxzella, Rignano, Schaxel, Uexkül*: finalizmus, primaer tudás, teleologia, potencia és autonómiáról írnak.

Az »akarat» az éltető és az eszméltető és mindezen tevékenységében szabad és független. Számos példával bizonyítja *Schopenhauer*, hogy nem a test életműködéséből és nem az intellektus tevékenységéből fakad, hanem egészen fordítva, az akarat építi fel és tartja üzemben a testet és hozza létre mint másodlagosat az intellektust (az egyéni lelket). Az akarat (az immanens faktor) ezek szerint a fizikai világmindenség kategóriáival kifejezhetetlen: »elsődleges ösválság, immateriális és időtlenül örök. Nem fárad ki, nem öregszik, nem tanul, a gyakorlás segélyével nem tökéletesedik, gyerekekben és aggastyánban változatlanul egy és ugyanaz: az ami. Ő a konstans, a lényeges és ezért az állatban ugyanúgy jelenlévő, mint bennünk és mivel tökéletessége teljesen független az organizáció fejlettségi fokától, minden állatban egy és ugyanaz. Ez magyarázza meg az emberi és állati indulatok és szenvedélyek megegyezését: öröm, bánat, félelem, harag, szeretet, gyűlölet, sóvárgás, irigység stb. azonos mivoltát. Az ember és az állat között lévő óriási különbség ezekszerint kizárólag csak az intellektus (egyéni lélek) különböző fejlettségi fokán alapulhat.»

Egy és ugyanazon entelechia tartalmazza tehát az egyén tapasztalati tudással rendelkező, próbálkozásokkal fejlődő, állásfoglalásról-állásfoglalásra haladó lelkét és a primaer tudás és potenciákkal rendelkező »világszellemet». Az egyéni léleknek ehhez való viszonyát szerzőnk valami beburkolás, ráborulás félének képzelem, mert az »individuáció» által előidézett »isolatoról» ír.

Hogy *Schopenhauer* felfedezése valóban korszakalkotó és hogy a pszichológiai kutatásnak új irányt hivatott jelölni, az talán legelőször *Perty* állatpszichológiai munkáiból tűnik ki. Ő az állatok lelki életét tanulmányozva, már élesen és határozottan megkülönbözteti ennek öntudatlan és öntudatos részét. Az öntudatlan szerinte minden élőlényben egy és ugyanaz, tökéletes és az egész organizmust — bizonyára mint éltető — elárasztja. A lélek öntudatos része már egyéni különbségeket mutat, különböző fejlettségű, valamiképpen az agyhoz kapcsolt és annak differenciáltságával arányos fejlettségű. Eppen ezért — *Perty* szerint — »lélek» alatt ezt kellene értenünk és azokat a lényeket, melyeknek nincs más eszméletük, mint a »világszellemé», öntudatlannak kellene tartanunk. Ennek megfelelően az összes élőlényeket, az egész állat- és növényvilágot ezektől, az u. n. őslényektől származtatja le és

észrevehetetlen fokozatossággal bontakoztatja ki a fejlődés folyamán az egyéni lelket. Ez egyébként — szerinte is — *Aristoteles* gondolatának felelevenítése: az egész állatvilágon végig vonul az egyéni lélek nyoma, hogy a maga teljességében az embernél bontakozzon ki. Az állat az embertől abban különbözne tehát, — ugyanúgy, mint a gyermek a felnőttől, — hogy »kevesebb a lelke». (14.) Szóval a fejlődés nem egyéb, mint az immanens principium által megteremtett és fenntartott eszmélésnek az individuális tapasztalás és állásfoglalásokkal való gazdagodása.

Hartmann a lélek »magvának» fogalmi meghatározásánál, a tapasztalati tények figyelembe vételével arra a meggyőződésre jutott, hogy mivel az akaratból nem származhatik az értelem, ennek »eszes akaratnak» kell lennie és így rendszere Schopenhauer gondolata mellett méltányolja *Schelling* és *Hegel* rendszerét is. Megmarad nála tehát az eredeti felosztás, de teljesen megváltozik a két alapelem fogalmi meghatározása. *Schopenhauer* »akarata» és »önkényével» szemben *Hartmann* rendszerében, a »tudattalan» és a »tudatos» áll. Egy-máshoz való viszonyuk azonban nem változik s az egyik megmarad az elsődlegesnek a »priusnak», s a második továbbra is a következményes a »posterius», — szóval az előidézett és fenntartott.

Az élőlénynek lelke két részből: a tudattalanból és a tudatosból áll tehát és a tudattalan, mint elsődleges és tovább semmi másra vissza nem vezethető ősválóság, kettős tevékenységet végez: mint éltető létrehozza és fenntartja az életet, mint eszméltető létrehozza és fenntartja a tudatot. Ennek megfelelően *Hartmann* életműve és rendszere is két fő részre oszlik, és az éltetéssel kapcsolatban az élet problémájának taglalásából, az eszméltetéssel kapcsolatban a »tudattalan» elvének induktív bizonyításából áll. (15.)

Mindezeket belátva, az elé a meglepő kérdés elé kerülünk, hogy ha a lelki életet és biológiai folyamatokat ily jól magyarázó elmélet áll rendelkezésünkre, miért nem egyetemesen elfogadott az? Miért kell pszichológusoknak és a rokonszakmák egyéb szaktudósainak minden magyarázattól és elmélettől tartózkodni, ha mellőzni akarják a XIX. század mechanisztikus irányának hamis és elévült metafizikáját? Kétségtelen, hogy ezért kizárólag csak a Schopenhauer és Hartmann gondolatrendszerének hiányai és fogyatkozásai tehetők felelőssé. Ezeket kutatva természetesen nem érdekelhet itt bennünket filozófiai és metafizikai megálapozottságuk, hanem kizárólag a tapasztalati tényekkel való kapcsolatuk, vagyis röviden annyit érnek a szemünkben, amennyi jelenséget ellentmondás nélkül meg lehet magyarázni velük. A felsorakoztatott idézetekből minden további magyarázgatás nélkül kitűnik, hogy kielégítően megérthető segítségükkel az egyetemes és az egyéni élet minden jelensége, legyenek azok biológiai, vagy pszichológiai természetűek, de teljesen megmagyarázhatatlanok a

fajra vonatkozó. Szóval, ha az élőlényeknek úgy teste, mint lelke (entellechiája) csupán csak kettős rétegzettségű lenne, akkor kielégítene bennünket az »akarat» és az »önkény», illetve a „tudattalan» és a »tudatos» szimbólikus szembeállítás.

Az experimentális biológia, fejlődéstan és származástan, valamint a modern pszichológia legújabb adatainak egybevetésével kétségbe vonhatóan bizonyossággal megállapítható az élőlények hármass rétegzettsége. A test egyetlen élő része (protoplaszma) minden élőlényben elvileg megegyező megjelenésű és funkciójú. Ettől jól megkülönböztethető a szervek faji formája és funkciója és erre a két rétegre borul az egyéni élet alatt kiforrálódó individuális rétegzettség. Hasonlóképpen hármass rétegzettségűnek kell tartanunk az entellechiát is: a primaer tudás és potenciákkal rendelkező immanens faktor és az egyéni lélek »között» fel kell tételeznünk az ösztönös tudást s magatartást hordozó »ősök lelkeit», az u. n. faj emlékezetét. (16.)

Már most mind azok, akik *Schopenhauer* és *Hartmann* elmélete segítségével foglalkoznak a faji rétegződés tényeivel és megnyilvánulásaival, azok azt vagy az immanens faktorból, vagy az egyéni lélekből kénytelenek levezetni. Ezért a megmagyarázandó dolog szerint szűkítik, illetve bővítik alapfogalmukat, nem véve észre, hogy ezzel az egész gondolatrendszert alapjaitan rendítik meg és teljesen használhatatlanná teszik.

Kétségtelen, hogy úgy a »világszellem», mint az egyéni lélek, bármily szóval, vagy jellel jelöljük is, egy olyan ismeretlen, mely közvetlenül nem tanulmányozható és így jellemzése és fogalmi meghatározása nem egyéb, mint tevékenységének, külső megnyilvánulásának pontos körülírása. Minden pontatlanság és határozatlanság a tünemény megállapításában, az azt előidéző valóság fogalmi meghatározását teszi elmosódottá. Nyilvánvaló, hogy ha egymásnak ellentmondó tüneményeket közös forrásra vezetünk vissza: magába a feltételezett előidézőbe visszük belé az ellentmondást. A tapasztalás megfellebbezhetetlenül bizonyítja a reflex tevékenység és az ösztönös tevékenység fundamentális különbségét. Aki ezeket figyelmen kívül hagyja és egy s ugyanazon valóság tevékenységének akarja felfogni és mindkettőt az immanens faktorból, illetve az egyéni lélekből vezetni le, az — mert egy összeegyeztethetetlen ellentmondást préselt egybe, — épen azt a fogalmat rombolja szét, melyet fel akart állítani.

A minden élőlényben azonos immanens faktor nem idézheti elő azt a faji alakot, és azt a faji tevékenységet, amely maga a létért való küzdelem! Ami az összes élőlényekben egy és ugyanaz, ami mindent éltet és eszméltet, nem törhet önmaga ellen, nem lehet intézményes ellentmondás, nem lehet organizált meghasonlás! A schopenhaueri részvét forrása, a mindent egybefűző, nem lehet egyszersmindt maga a visszavonás, az örök harc. Nem lehet azonos az állítás a tagadással, az éltető a pusztítóval. De

teljesen reménytelen minden olyan erőfeszítés is, mely a fajit közvetlenül az egyéni lélekből akarja levezetni. Nem egyéb ez, mint a filius ante patrem szólás-mondásával jellemzett szellemi kisiklás. A mindennapos tapasztalat félreismerhetetlenül igazolja a faji rétegzettség elsőbbségét az egyéni fölött; az újszülött, aki mégcsak kezd egyén lenni, ösztönös tudásának teljes birtokában, fajának teljes értékű kollektív példánya már.

Kétségtelen tehát, hogy az élőlények hármias rétegzettsége teljességgel levezethetetlen s megmagyarázhatatlan a lélek két alapelemre bontásával és érthető, hogy ha a kutatók többsége ezért az egész rendszerrel szemben elutasító álláspontra helyezkedett. *Schopenhauer* elévülhetetlen érdeme a homogénnak tartott lélek két részre osztása és kétségtelen, hogy a teljes elismerést csupán csak a megkezdett úton való korai megállás késleltette. Önkéntelenül az a kérdés merül fel az emberben, hogy ezt a döntően korszakalkotó lépést miért nem tette teljessé, akár a szerző, akár követőinek kiegészítése, pótlása? *Schopenhauer* és *Hartmann* munkáiból első, felületes pillantásra is kiderül, szinte szembe szökik, az az előítélet, az az önkényes állásfoglalás, amely nem engedte meg az utolsó szó kimondását, mely eltiltott mindenkit az érett gyümölcsök felismerésétől, leszakításától. Ez az előítélet pedig nem más, mint az egyéniség semmibe vevése, valóságának, értékének tagadása.

Ha alaposabban vizsgáljuk meg a gondolatrendszer sorsát eldöntő kérdést, megállapíthatjuk, hogy *Schopenhauer* kétségtelenül felismerte ugyan az egyéniséget, mert: »...még a féregben is megnyilatkozik — szerinte — az egoisztikus egyéniség, azt mondván: én vagyok minden, az én fennmaradásom a legfőbb dolog, minden egyéb elveszhet, csak én maradjak meg. Minden egyén természetéhez hozzá tartozik, hogy egoisztikus, hogy a maga létét, a maga javát nézi elsősorban». — Mindezek dacára szerzőnk az egyéniség jelentőségét semmibe sem veszi, mert nem egyéb az szerinte: »...mint buborék az akarat tengerének végtelen fölületén. Igaz ugyan, hogy minden egyes buborék különbözik a többitől, mert magára eszmél, tud magáról és ezzel elkülöníti magát a többiektől.» De azért: »...az egyén élete, mint az egy akarat futólagos, tüneményes nyilatkozata semmis értékű. A hullám, mely a tengert fodrozza, jó, azután eltűnik... ki tulajdonítana neki értéket?» Annál kevésbbé, mivel az egész egyéni élet: »...nem egyéb, mint a végtelen világszemlének rövid álmának eggyel való megtoldása, nem egyéb, mint eggyel többje azoknak a tünékeny árnyaknak, melyeket játszva odarajzol arra a végtelen lapra, melynek tér és idő a neve, egy darabig otthagy, azután kitöröl, hogy mások jöjjenek helyükbe.» (17.)

Hartmann pedig az egyénnek a világszemléhez való kapcsolatait (Individuation und Alleinheit) tanulmányozva jut teljesen megegyező konkluziókra kifejtve, hogy a »tudattalan»-nal szem-

ben az egyén semmi, illetőleg csak tünemény, csak a tudattalan-
nak futólagos nyilatkozata. »Tünemény vagyok — fejtegeti —
mint felhőben a szivárvány, mint ez én is különböző viszonyok
találkozása folytán lettem, mit ez, én is változom minden pillan-
tatban, mert e viszonyok megszűnnek. Ami én bennem valóság,
az nem én vagyok.» (18.)

Egy igazán nem létező valami, egy puszta tünemény nem hoz-
hat létre valóságos eredményeket, ugyanúgy, mint ahogy — Eucken
szavai szerint — »...nullák összessége sem adhat pozitív
számot és árnyképek halmozása sem idézhet elő szilárd tes-
tet.» (19.) Az egyéniség valóságának megtagadása biológiailag
és pszichológiailag teljesen elfogadhatatlanná tette az egész rend-
szert és a kísérleti igazolást lehetetlenné téve, a talajt kirántva
alóla, légüres térbe lökte és önkényes dogmatikus, irracionális spe-
kulációk szövvényébe burkolta. És ebből az útvesztőből nem is
lehet kiutat találni. Mert bármennyire logikus és kísérletileg
igazolható valóság is az, hogy az entelechia két részből: a szel-
lemi természetű ősprincipiumból s az általa megteremtett esz-
méléséből áll, ha apodiktikus módon elvitatjuk az eszmélés való-
ságát és valóságos eredményeket produkálni tudását, semmiféle
lehetőség sincs a faji rétegződés kibontakoztatására. Ha feltéte-
lezzük, hogy minden lélek »radikálja», a primaer tudás és
potenciák birtokában lévő világszellem igazán létező valóság,
akkor azt is el kell hinnünk, hogy az általa megteremtett »ön-
kény», tudat, »eszmélet», szóval az »egyéni lélek» sem puszta
tünemény, hanem szintén létező valóság. A világszellem valósá-
gos létezésének feltételezése szükségképen maga után vonja tehát
az általa létrehozott, megteremtett, egyéni lélek valóságos létező-
sét. Ha pedig valóban létezik, valóságos eredményeket kell pro-
dukálnia, ezek összessége pedig nem egyéb, mint az élőlény egyéni
rétegzettsége, szóval az egyéniség. Ezt a megállapítást még az-
zal a feltevessel kell összekapcsolni, hogy úgy az egyéni lélek,
mint az általa produkált valóságok maradandók, a megmaradás
nem lévén semmiképpen sem nagyobb csoda, mint a keletkezés!
Ha elismerjük, a világszellem folytatlagosságát, immanenciáját,
egyéni lelket teremtő képességét, akkor Eucken után azt is elis-
merhetjük, hogy »...mindezeket valamiképpen fenntartja, mivel
saját magát (mindezeknek belsejét) is fenntartja.» (19.) A világ-
szellemet borító egyéni lelkek képezik akkor az entelechia faji
rétegzettségét, tapasztalati tartalmuk az ösztönös tudást, tevé-
kenységük materializálódott eredményei a test, az alak faji ré-
tegzettségét, hogy mindezeket beborítva, illetve rájuk épüljön a
születéssel megteremtett új egyéni lélek s munkájának eredménye
az individuális alak és tevékenység.

Az entelechia hármas rétegzettségének felismerése magától
értetődő természetességgel oldja meg felvetett problémánkat: a
szerzett és veleszületett ismeretek fogalmi meghatározását. A szer-

zett ismeretek az egyéni lélek tapasztalataira épülnek és így posteriorikusak. Jellemző vonásuk a forrásra utalhatóság: az ember meg tudja mondani, az állatnál kideríthető, hogy mikor és hol látta, hallotta, szóval valamiképen tapasztalta azt a »dolgot«. Minden ettől különböző ismeret veleszületett, tehát apriorisztikus. Ezeket ismét két csoportra kell osztanunk. Az egyetlen élet szolgálatában álló, a testet felépítő és fenntartó tevékenységek az immanens faktor primaer tudásán alapulnak. Az ösztönös tudás viszont a veleszületett automatizmusok az ősök lelkének, tehát az azelőtt élt »én«-ek tapasztalati tudásából fakadnak. A háromféle ismeretet leghelyesebb külön szóval jelölni. A primaer kifejezést tartjuk fenn az immanens faktor számára, annak dokumentálására, hogy ez minden tapasztalástól független, nem megszerzett, hanem kezdettől fogva kész, befejezett ismeret. Apriorisztikusnak nevezzük az ösztönös tudást, az ősök tapasztalásával összegyűjtött ismereteket, a faj emlékezetét. Posteriorikus végül a születéstől halálig terjedő individuális élet tapasztalata.

Összegezve a fentieket: egy új elméletet, az entelechia folytonosságának elméletét kell felállítanunk. Ez analog a származástanban használatos és általánosan elfogadott *Weissmann* féle csiraplazma folytonossági elmélettel. A két elmélet együttesen és egymást kiegészítve maradéktalanul megmagyarázza a személyfejlődés folytonosságát és megfelel a filozófiai dualisztikus, a biológiai organizmikus felfogásának.

III. A kétféle valóságnak u. m. a maga mivoltában létező mindenségnek és ebből az illető élőlény számára fejlettségi fokának megfelelően kikanyarított természetes környezetnek szembeállítására s jellemzése után, valamint a primaer, apriorisztikus és posteriorikus ismeretek fogalmi meghatározása után megkísérelhetjük az emberi és az állati tájékozódás jellemzését.

Kiinduló pontunk, hogy az állat ösztönösen, az ember öntudatosan tájékozódik: az entelechia folytonossági elméletének felállítására után tovább már nem tartható fenn. Kétségtelen ugyanis, hogy kivétel nélkül minden újszülött élő lény ösztönös tudásának segítségével kezd el tájékozódni és magára eszmélni. Ennek így kell lennie, mert ez az egyetlen lehetőség két összeegyeztethetetlen, de mégis valóban létező ellentét (tézis-antitézis) feloldására.

Az egyik: minden újszülöttnak új az egyéni lelke, ez a szenzualisták által régóta felismert *tabula rasa*. Az egyéni lélek maga az eszmélet, a *Leibniz-i* *intellectus ipse* és ebben — mint valami sűrűsödési, vagy vonatkozási pont (20.) — eszmél önmagára az én. Viszont: ha minden egyes individuum ott kezdené el életét, ahonnan az élőlények, az u. n. összevontak a teremtés hajnalán elindultak, akkor minden ma létező organizmusnak egyéni éle-

tének kifejlesztésére évszáz milliók kelleneek.

A két antitézist szintézisbe az organikus lét dualizmusának megfelelően: két elmélet kapcsolja össze. Az egyéni élet a megtermékenyített petesejttel veszi kezdetét, mely minden valószínűség szerint differenciálatlan alakjával az elemi életet, az őt lényt szimbolizálja. Ez a test azonban nem bocsáttatik az újonnan megteremtett egyéni lélek rendelkezésére, hanem az immanens faktor a méhen (petén, tojáson) belüli életben megismételve a törzsfejlődés sűrített kivonatát, felépíti az individuális testet. Minden újszülött olyan differenciált felvevő és végrehajtó készülékkel bíró testet kap, melynek használatára (nem éltetése és működtetése, fenntartása, stb., mert ezeket továbbra is az immanens faktor végzi), továbbá az egyéni ismeretek megszerzésére és cselekvések végrehajtására, tapasztalati tudásra van szükség. Mivel az üres lélekben önmagára eszmélő én, ilyenekkel nem rendelkezhet, rendelkezésére állanak az ősök ismeretei.

Kétségtelen tehát, hogy minden élőlény a világban való tájékozódását ösztönös tudására támaszkodva kezdi meg. (21.) Élete folyamán azután tapasztalati ismereteket gyűjt, egyéni állásfoglalásokat alakít ki és ezeknek megfelelően szabadítja fel magát ösztönös tudáson alapuló viselkedése alól. Ha van különbség ebben a kérdésben ember és állat között, az nem lehet minőségi, hanem csupán csak mennyiségi.

Maga a különbség azonban elvitathatatlan és annyira szembe szökő, hogy elég futólag megvilágítani. Az újszülött állat, a petéből, tojásból kibújt fióka azonnal önálló életre képes, míg az ember magával tehetetlen csecsemő. Vagyis az állatnak annyi ösztönös tudás áll rendelkezésére, hogy azonnal megkezdheti aktív életét, a csecsemőé viszont oly szegényes, (22.), hogy csak szülői gondozás mellett maradhat életben. Az ember azonban gyorsan szerez tapasztalati tudást és későbbi életében ezekre támaszkodik.

Mindezeknek természetesen dualisztikus lényünkél fogva nem lehetnek pusztán csak pszichikus okai, hanem az élet teljességére, testi-lelki mivoltára kell, hogy vonatkozzanak. Az állati élet síkján az apriorisztikus ismereteknek, vagyis az ösztönös tudásnak igazi jelentőségét Bergson emeli ki. »A bevégzett ösztön szerkesztésének használata, sőt megszerkesztésének képessége... Az ösztön keze ügyében találja a megfelelő szerkesztést: ez a műszer gyártja és javítja magát s mint a természetnek (szerintem az immanens faktornak és az énnek együttes tevékenysége, funkcionális együttműködése, egysége) minden más munkája végtelen bonyolultságú szerkezeti részleteket és csodálatos működésbeli egyszerűséget mutat, azonnal a kellő pillanatban, nehézség nélkül és gyakran bámulatraméltó tökéletességgel teszi azt, amire hivatva van. Viszont szerkezete körülbelül változatlan marad, mert módosulása nem történhet a faj módosulása nélkül. Az ösztön

tehát szükségképpen specializál, nem lévén egyéb, mint valamely meghatározott eszköznek, meghatározott célból való használata.» (23.) Kétségtelen tehát, hogy ösztönös tudással, apriorisztikus ismeretekkel nem rendelkező egyén nem birtokolhat és nem használhat veleszületett organikus szerszámokat sem.

Az ember viszont maga készít magának szerszámokat: ezek előállítása és használata tapasztalati ismereteket igényel. Ismét *Bergson* szavaival világítom meg a helyzetet. »Az ilyen szerszám, minthogy szervesen anyagból van, akármilyen formát ölthet, bármilyen célra szolgálhat, az élet minden fellépő nehézségből ki segít, és határtalan sok képességgel ruházta fel. A közvetlen szükségletek kielégítésében alsóbbrendű, mint a természetes szerszám, de annál több előnye van vele szemben, minél kevésbé sürgető a szükség. Kivált pedig visszahat annak a lénynek a természetére, aki gyártotta, mert amikor új működés gyakorlására hívja, gazdagabb szerveződést nyújt neki mesterséges szerv lévén, mely megtöltja a természetes szervezetet. Minden szükségletre, melynek eleget tesz, új szükségletet teremt és így, ahelyett, hogy ösztön módjára bezárná a cselekvés körét, melyben az állat automatikusan mozog, e tevékenységnek végtelen mezőt nyit, melyben azt egyre messzebb tölja és egyre szabadabbá teszi.» (24.)

Nem véletlen tehát, hanem tervszerű tevékenység, hogy az állat kész organikus szerszámokkal születik, nekik megfelelő gazdag ösztönös tudással rendelkezik, az ember viszont maga kénytelen anorganikus szerszámokat készíteni s előállításukra s használatukra tapasztalati ismereteket gyűjteni. Kétségtelenül az immanens faktor szándéka ez, de mielőbb magával az immanens szándékkal foglalkoznék, futólag megemlítem, a technikai megoldást. Vagyis azt a módszert, amelynek segítségével az újszülött ember lelke elszigeteltik saját entellechiájában hordott őseinek lelkétől. Ez a központi idegrendszer fokozatos kifejlesztésével párhuzamos. *W. James* (25.) nagyon helyesen szűrő szervnek, *Bergson* pedig felejtő műszernek nevezi el. Én is az agyvelő fejlettségi fokától teszem függővé, hogy milyen mértékben szűrődhet át az ősök tapasztalati tudása az egyéni lélekbe.

Az állatnak tehát individualitása dacára rendelkezésére áll az apriorasztikus tudás. A magatartását jellemző életbiztonság azon alapul, hogy központi idegrendszere ugyan szűrő, de még nem szigetelő szerv. A mindenki által megfigyelhető »gondtalan állati élet«, minden egyes állatfaj egyedének biztos tájékozódása természetes környezetében nem más, mint intuitív megérzése annak a közeli kapcsolatnak, mely egyéni lelkét entellechiájában hordozott őseinek lelkével és saját életének forrásával és külvilágnak teremtdjével fúzi össze. Az élőlénynek sorában az ember az első, akinek központi idegrendszere teljesen elszigetelti egyéni lelkét entellechiájának többi részétől. Az emberi lélek alapvető különbsége a többi élőlény lelkével szemben, hogy őseink lelkétől

és immanens élettetőjétől és eszméltetőjétől elszigetelve szolgál az emberi én kibontakozásának és önmagára eszmélésének terénümául.

Az immanens faktornak embert nevelő, vezető és irányító szándékainak magától értetődő módon nem csak az ember organikus mivoltában, tehát testi felépítésében és egyéni lelkét képező eszmélés intenzitás fokozódásában kell megnyilvánulni, hanem a külvilágnak az u. n. természetes környezetének természetében is. Erre fordítva figyelmünket azonnal meg is állapíthatjuk, hogy míg az állat külvilága immanens faktorának felépítési tervének megfelelően, csupán csak kis valóság részlet, addig úgy látszik, mintha az ember előtt már az egész világmindenség tárulna ki. Ezt annál több joggal tételezhetjük fel, minél figyelme-
sebben vizsgáljuk meg azoknak a műszereknek hatóképességét, melyekkel az ember észrevevő képességét — szinte elképzelhetetlen mértékben — tágitja ki. Mert ha az érzékszervek tevékenysége olyan keretek közé van is szorítva, melyek alig különböznek a felsőbbrendű állatokéitól, az újabb és újabb felfedezések mind azt mutatják, hogy csak röntgensugár, fotócella, mikrofon, teleszkóp és mikroszkópra hívjam fel a figyelmet, hogy az emberi megismerés és tevékenység (ezer és ezer löerős gépek!) előtt leomlottak a korlátok. Annál inkább feltételezhetjük ezt, mert míg az állat minden élettapasztalata csupán csak egyéni tapasztalat, mert csak a saját szemével lát és saját fülével hall, addig az ember tetszése szerinti mértékben meríthet nemcsak jelenleg élő, hanem már rég elhalt embertársai élettapasztalatából is. Vagyis, míg az állat kizárólag csak saját világát, a számára kijelölt világot ismerheti meg, addig az ember számára nem lehetetlen az igazi világ, szóval a valóságnak a maga mivoltában való megismerése. Leegyszerűsítő analógiával azt mondhatnánk, hogy úgy viszonylanak egymáshoz, mint a kis gimnazista a tudóshoz, mert míg az előbbinek csak a kijelölt, s szellemi képességeinek megfelelő tananyag lehet megismerésének tárgya, addig a tudós kutatásának területét már önmaga jelöli ki.

Mindazonáltal megbocsáthatatlan tévedés lenne azt hinni, hogy az ember azáltal ismerheti meg a valóságot, a maga mivoltában, hogy nem érzékszervei felépítési tervének megfelelő és csupán csak »számára« létező világot tanulmányozhat, hanem hogy érzékszerveinek ható sugarát szinte korlátlanul tágithatja. A teleszkóp és mikrofon ugyanis nem nyújt minőségi, hanem csupán csak mennyiségi ismeret gyarapodást. Az összes természetes és megtöltött érzékszervek a mindenségnek csupán csak materiális részéről tájékoztatnak és mit sem árulnak el a mindenség szellemi részéről.

Összefoglalom és leszögezem, hogy mindaz, amit eddig felsoroltam, csupán csak összeköti, egy kategóriába sorozza az embert az állattal. Ha nem lenne valami más, valami elvileg és

minőségileg gyökeresen különböző, akkor az ember nem lenne egyéb magasabb rendű állatnál, úgy különbözne a majomtól, mint az a kutjától. Sőt még arra sincs jogunk, hogy magasabbrendűnek mondjuk, mert ez már értékítélet. Az eddig ismertetett síkon pedig egyetlen értékmérő van: maga az élet a vele járó eszmélettel. Ezen az alapon azonban nem állíthatjuk rangsorba az állatokat, mert mindegyik a rendelkezésére bocsátott élet és eszmélet teljességét használja fel és ennek következtében megél (ami nem fokozható) természetes környezetében. Teljesen értelmetlen állítás, hogy az elefánt szervezete »fejlettebb», mint a hangyáé! Ép ilyen jogosult az ellenkező kijelentés is.

Az immanens szellemi faktor az általa megteremtett, éltetett és eszméltetett élőlényekkel szemben egy kívánalmat támaszt: ennek az ingyen ajándékozott életnek a kiélését. Ennek az immanens kívánalomnak az élőlény gyakorlati célú szellemi erőfeszítésével felel meg és ezért tájékozódik a számára létező világban és ezért alakítja ki külső körülményeinek legjobban megfelelő magatartását. Ha tehát feltételezzük, hogy az ember minőségileg különbözik az állattól, akkor ez a feltevésünk csak akkor indokolt, ha egy új kívánalmat és ennek megfelelőleg új képességeket fedezhetünk fel.

Ez az új kívánalom az erkölcsi principium, *Kant* kategórikus imperativusa. A mindnyájunkat éltető és eszméltető immanens szellemi faktor megköveteli tőlünk, hogy szellemileg fejlődjünk és erkölcsileg tökéletesedjünk. E célból a világmindenség szellemi alkotóelemei is feltárnak előttünk és ezek felismerésére, értékelésére egy teljesen új szellemi képességünk, az u. n. metafizikai szellemi tevékenység bontakozik ki. Ezt jellemzi *Hegel* kijelentése, hogy csupán csak az állat »tiszta fizikus» és *Schopenhauer* bizonyágtévése az ember külön méltósága mellett: »minden igaz és jó krédója: hiszek egy metafizikában.»

Kétségtelen tehát, hogy ez a teljesen új principium tette az embert emberré, ez az egyetlen különbség ember és állat között és ez a metafizikai szellemi tevékenység kulcsa és alapja. Szóval az ember gyakorlati tevékenységének elbírálni tudását és egy tőle minőségileg különböző, u. n. metafizikai szellemi tevékenység kialakíthatását végeredményben az erkölcsi principiumnak köszönheti. Ez ad »értékeket», melyek minőségileg különböznek a »javak»-tól, az ebből fakadó és a múltat megítélő lelkiismeret nem a sikert veszi számba s a jövő felé lendülő akarat nem az élvezetet, nem a hasznot, hanem a jót célozza.

A felsorolt tények annak belátására sürgetnek, hogy az immanens faktor a leszarmazás egy bizonyos időpontjától kezdve az élőlények bizonyos csoportjával szemben új kívánalmat támaszt: ez az erkölcsi principium és aki előtt ez felmerül az az ember. Az új principium nem ellentétes az elsővel, nem csökkenti, nem kezdi ki jelentőségét, hanem teljes épségben tartása mellett rá épül,

fölebe ivelődik. Ugyanezt a viszonyt láthatjuk itt kialakulni, amelyet a fizikó-kémiai és fiziológiai törvények, azután a biológiai és pszichológiai törvények között figyelhetünk meg: a régi teljes érvényben maradását, az új ráépülését. Ezt a viszonyt fejezi ki az ősidők óta elfogadott és hangoztatott, *primum vivere*, deinde philosophare elve, mely erős, egészséges biológiai alapot, ép testet követel, hogy megbirja a ráépülő szellemi felépítményt: az ideálok és érték realizációk felé lendülő, ép és tökéletesedő lelket. A felépítmény próbára teszi fundamentumát, az alaptól való kiemelkedés új szempontokat, új távlatokat nyújt. Ha az immanens faktor új parancsa az öncélú gyakorlati élet felhasználását, elbírálását kívánja, akkor új szempontokat, új célokat, új értékmérőket is kell, hogy adjon.

Semmiképpen sem tartható fenn tovább az a hipotézis, hogy a gyakorlati szellemi tevékenységből egyszerű bővülés és gazdagodás által fejlődött ki a metafizikai szellemi tevékenység, éppen úgy, mint az sem, hogy az állatból természetes úton fejlődött ki az ember. Egy új behatás, egy új parancs, egy új feladat, egy új teremtés történt itt és a belőlük fakadó célok, a rendelkezésre bocsátott eszközök és módszerek jelentik azt a minőségi változást, melyet emberré levésnek nevezhetünk. Itt és ezáltal kezdődik minden metafizikai erőfeszítés: az igazat, a jót, a szépet megragadni, biztosítani egy végtelen és tökéletes életben, ez az emberi mivoltból fakadó kiirhatatlan sóvárgás, örök keresés és egyben az emberi méltóság megrendíthetetlen piederstálja.

A minden élőlényben immanens szellemi faktor az általa elítelt és eszméltetett organizmusnak megparancsolja, hogy éljen. Ennek az immanens kíváalomnak az élőlény gyakorlati szellemi erőfeszítésével tesz eleget és ez a kéz és kín princípiumával jellemzett és elhatárolt animális élet. Ezek az élőlények és az ember ameddig csupán csak ennek tesz eleget: az állatok. Senki sem nézheti közülök kívülről az életét. A környezet megoldandó problémákat állít fel, a belülről fakadó vágyak kielégítésre sürgetnek és mindez a világmindenség materiális részében az anyag, erő, tér és idő rendszerben zajlik le. Az erkölcsi parancs az embert teremtő új kíváalom és aki előtt ez felmerül, arra attól kezdve a szellemi célok, értékek és ideálok vonzása hat. Az immanens kíváalomnak és a mindenség szellemi részének kívülről ható vonzásának csak úgy felelhet meg az ember, hogy a gyakorlati célok szolgálatában álló szellemi képességei mellé új képességet, a metafizikait kapja. A két képesség poláris viszonyba kerül egymással, állandó feszültséget idéz elő, egyikre támaszkodva, a másikat felülbíráhatja, szóval az ember megítélheti ítéleteit.

Az ember környezet és valóság megismerése nem monoton egy irányú folyamat, hanem szellemi erőfeszítéssel kialakított, de rendkívül labilis, könnyen felboruló, folyton kirobbanó dinamikus feszültség. Az emberi méltóság fegyelmezett gondolkozásra sür-

get, ennek tárgya a dualisztikus mindenség, róla való tudásunk, ismereteink azonban csak akkor tekinthetők át, ha rendszert alkotnak. Az emberi »szellem önmegvalósítása — jelenti ki *Bartók* — csak rendszer keretében történhetik, mert a rendszer már magának a szellemnek strukturájában rejlik... Minden konkrét kialakult rendszernek lehetősége ott van a szellem mélyén rejtőző ősi rendszerben, ami azt jelenti, hogy a szellem végső kialakulása is csak a rendszer formájában történhetik.» (26.)

Hogy megélhessünk a világban és vágyainkat kielégíthessük, céljainkat megvalósíthassuk: ismereteinket rendszerbe foglaló világképet kell kialakítanunk. A bennünket vonzó szellemi eszméket és értékeket, a mindnyájunkat nyugtalanító u. n. végső kérdéseket metafizikai szellemi erőfeszítésünkkel próbáljuk megközelíteni és mindazt, amit róluk tudunk, hiszünk s remélünk: a [meggyőződés foglalja rendszerbe.

A világkép és a meggyőződés poláris viszonyban áll egymással szemben. Sokszor kiegyensúlyozódnak: ilyenkor kiegészítik egymást és megkönnyítik életünk kiteljesedését. De nem ritkán — és ezek életünk sorsfordulói — ellentétessé lesznek, összeütköznek és az emberi méltóságot megtagadó gyáva megalkuvás, illetve a hősi önfeláldozás válaszutjára vezetnek.

Budapest.

Dr. Reök Iván.

1. Uexküll: Die Lebenslehre. Theoretische Biologie. — 2. Uexküll: Umwelt und Innenwelt der Tiere. 3. Schaxel; Grundzüge der Theorienbildung in der Biologie. — 4. Becher, Pauli: pszichének, Driesch: Pszichoidnak, Uexküll: Schaxell: entelechiának, Huzella: organizációnak, Reinke: dominánsnak, Trousseau: providence interieurnek, Mackenzie: az élet forrásának, mások életerőnek, vitális energiának, vitál faktornak, stb. nevezik. — 5. Driesch: Philosophie des Organischen. Geschichte des Vitalismus, stb. — 6. Rignano: Das Leben in finaler Auffassung, Haldane: The philosophical basis of Biology, Kranichfeld: Das teleologische Princip in der biologischen Forschung, Huzella: Általános Biológia. — 7. Gustav Wolff Kritik des Darwinismus. Biologisches Zentralblatt, 1894. Boeke: Nervenregeneration und anverwandte Innervationsprobleme, Ergebnisse der Biologie, 19, 447, 1921. Kennedy R.: Anastomosis of the nerves supplying limb muscles, Proc. of. the Roy. Soc. of. London 87, 331, 1913. Weiss: Erregungsspezifitet. und Erregungsresonanz, Ergebnisse der Biologie III. k. 1928, 8. Spemann H.; Neue Arbeiten über Organisatoren in der tierischen Entwicklung. 1927, Mangold V.: Das Determinationsproblem. Ergebnisse der Biologie, I, II. és III. kötet.. — 9. Driesch: Der Mensch und die Welt. — 10. Kant: Prolegomenák minden leendő Metafizikához. — 11. Entelechai, Természettudományi Közlöny 1939. VI. — 12. Schopenhauer: Ueber den Willen in der Natur. — 13. Schopenhauer: Welt als Wille und Vorstellung. — 14. Perty: Ueber das Seelenleben der Thiere. 1865. — 15. Eduard von Hartmann: Das Problem des Lebens. Biologische Studien. — Eduard von Hartmann: Philosophie des Unbewussten. — 16. »Sie entspricht einer Dominante des kollektiven Unbewussten, einem Archetypus, der sich in der menschlichen Psyche (szerintem minden élőlény entelechiájában) seit unvordenklichen Zeiten durch entsprechende Erfahrung ausgebildet hat. C. G. Jung: Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten. — 17. Schopenhauer: Welt als Wille und Vorstellung. — 18. Hartmann: Philosophie des Unbewussten. — 19. Eucken: Grundlinien einer neuen Lebensanschauung. — 20. Volkelt: Das Problem der Individualität. Schaxel, Driesch: id. művek. — 21. Spalding kísérleti bizonyítása: A tojásból kikelt kis csirkék szemeit bekötötte és ezzel megakadályozta, hogy ösztönüket követve a tyúk után fussanak. Pár nap múlva már nem tudták megtanulni a tyúk után szaladást. Az ösztön megnyilvánulásának megakadályozása megzavarta a fejlődést. — 22. Abderhalden: Lehrbuch der Physiologie, III. k. Kifejti, hogy a kis gyermek eleinte úgy kel fel, mint a négy lábúak és csak 4–5-ik évében tanulja meg az emberre jellemző felkelési módot. Keller: »Ép egyénen rendes viszonyok között is gyakran látunk oly időszakosan jelentkező mozgásfajtákat, melyek eredete a filogenezis homályos múltjában van... ilyen az ásítás és a csecsemők fiziológiás hiperkinésise.» Orvosi hetilap 1936., 5. — 23. Bergson: Teremtő Fejlődés. — 24. u. az. — 225. W. James: Pragmatismus. — 26. Bartók György: A szellem filozófiai vizsgálata. M. Tud. Akadémia.